

- Львівської області (ДАЛО). — Ф. П-3 “Львівський обком Компартії України”. — Оп. 62. — Спр. 367. — 65 арк.
5. О работе партийных комитетов республики с самостоятельными общественными объединениями // Центральный державный архив громадських об'єднань України. — Ф. 1. “Центральний комітет Комуністичної партії України”. — Оп. 32. — Спр. 2658. — 233 арк.
 6. Стецюк В. “Дністер — Лев — 89” // ДАЛО. — Ф. П-3. — Оп. 62. — Спр. 1086. — 34 арк.
 7. Литвин В. Політична арена України: дійові особи та виконавці. — К.: Абрис, 1994. — 496 с.
 8. О преодолении негативных тенденций в деятельности некоторых самостоятельных формирований // ДАЛО. — Ф. П-3. — Оп. 62. — Спр. 300. — 83 арк.
 9. Камінський А. На перехідному етапі. “Гласність”, “перебудова” і “демократизація” на Україні. — Мюнхен, 1990. — 624 с.
 10. О самостоятельных формированиях г. Киева // Державний архів Волинської області. — Ф. Р-3500 “Перші громадсько-політичні формування Волині періоду становлення державності”. — Оп. 1. — Спр. 10. — 77 арк.
 11. Лук'яненко Л. Що далі? — Лондон, 1989. — 48 с.

М. В. Сколуб

Ізмаїльський державний гуманітарний університет

РІЗНОЧИННА ІНТЕЛІГЕНЦІЯ В ПОЛІТИЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ (СЕРЕДИНА ХІХ ст.)

В середині ХІХ століття царизм зібрав більшість українських земель в складі Російської імперії. Спільна, нехай і різномірда територія, посилення репресивних заходів щодо прогресивно мислячих представників українського руху сприяли зміцненню національної ідентичності.

До 40-х років ХІХ століття Україна була тільки “етнографічною масою”. Окремішність українського народу в першій половині ХІХ століття позначувалося виключно в етнічних параметрах, без достатньої національної свідомості мас. Освічені прошарки суспільства — дворянство, молода буржуазія сповідували російську державну та культурну приналежність [1, 19].

Багато представників української еліти слугували імперському режиму. Їх притягали високі посади та дворянські привілеї. Як наслі-

док кілька генерацій політично грамотних людей України були втрачені для українського народу [2, 55].

Проте серед представників української еліти були люди, яких не полонила перспектива прислужитися імперії, і вони зосередили усі зусилля на піднесенні національної свідомості народних мас.

В середині XIX століття на політичній арені українського національного відродження з'явилися різночинці, які внесли новий струмись в розвиток національно-визвольної боротьби.

“Різночинці” — різних чинів та звань люди, серед яких цінувалося не походження і не багатство, а служіння народу. На початковому етапі вони ще не усвідомили самих себе, проте закладали основи національної самосвідомості [3, 72]. Вони служили “загальній справі”, у них з'явився новий кодекс честі, спільні норми поведінки [3, 72].

Інтелігент — це людина, яка критично ставилася до режиму, була стурбована станом суспільства і відірваністю еліти (включаючи себе) від народних мас. Не багатство, не соціальне становище, а служіння народу ставало основною характеристикою інтелігента. Інтелігенція виступала антиімперською, антидержавною силою, але для досягнення своїх ідеалів часто апелювала до держави.

Починаючи з 1840-х років виникло ряд груп та товариств, оформлених або не оформлених організаційно, що присвятили себе ідеї культурного й політичного відродження українського етносу [1, 146]. В цих групах та товариствах провідну роль відігравали освічені люди, які під впливом ідей Західної Європи, декабристського руху, польського повстання 1830–1831 років, зрозуміли, що українська державницька ідея може жити лише за умов звільнення українського народу від кріпацтва та самодержавства.

Отже, з цього ми можемо побачити, що в середині XIX століття значно політизувалися інші, крім дворянського, верстви українського населення, особливо ті, хто міг одержати освіту. Для подальшої політизації української людності потрібно було звільнити селян від кріпацтва.

Спочатку російський уряд був толерантним до культурного відродження українців і навіть на перших порах симпатизував йому, терпів українську романтично-народницьку ідеологію та ідеї автономізму (Капніст, Репнін), аж поки національний рух не набув політичного значення [4, 212].

Це пояснюється тим, що українська мова й народна культура сприймалися як додатковий мальовничий периферійний феномен російської культури. Тому царський уряд підтримував їх із доброзичливістю. Тільки коли в російському суспільстві гостріше постало питання про російську ідентичність та в українському стала простежуватися політизація українського національного руху, російський режим зрозумів, що у нього не вийде прилучити український народ до російського, і розпочав активне переслідування представників української культури. В них він убачав основу українського сепаратизму та загрозу царському режиму [4, 213–214]. Він робив усе можливе, щоб в українців зникло прагнення бути окремим політичним організмом [1, 15].

Рубежем, що означав перехід українського відродження в нову фазу, стали 40-ві роки XIX століття. Цей рубіж був позначений творчістю Т. Шевченка, М. Костомарова та П. Куліша, утворенням Кирило-Мефодіївського товариства, початком вичленення української та російської інтелігенції з єдиного культурно-національного процесу [5, 132–133].

В 40-х роках XIX століття на Україні центрами передової суспільної думки продовжували залишатися Харківський, Київський університети та інші навчальні заклади.

У Харківському університеті професорів і студентів захоплювало питання долі пригноблених слов'янських народів. Інтелігенція Харкова гуртувалася навколо професора-славіста І. І. Срезневського і молодого історика М. І. Костомарова — палких прихильників взаємного зближення слов'ян і утворення ними федерації [6, 121, 131, 134]. В Харкові тоді існувало таємне товариство, яке намагалося “змінити спосіб правління в слов'янських народів” [7, 405, 406, 500].

Київ в 40-х роках XIX століття став загальноукраїнським центром політичного національного руху.

В Київському університеті передова молодь тягнулася до студентів-поляків, які виступали за визволення Польщі від царського деспотизму. Існував гурток українських студентів, який підтримував зв'язки з польським студентством [8, 88].

У другій половині 1840-х років у Києві діяли два політичних гуртки польських студентів. Учасники цих гуртків обговорювали гострі політичні питання [9, 179], читали заборонені твори, ставили завдання — зібрати сили для визволення Польщі.

У першій половині 40-х років XIX століття київські професори, учителі, студенти об'єднались в літературний гурток, названий пізніше П. О. Кулішем “Київська молода”. Серед учасників гуртка були Куліш, Костомаров, Максимович та інші [9, 179]. Члени цього гуртка дбали про розвиток слов'янської взаємності, української культури, мали на меті видавати журнал мовами слов'янських народів [9, 180].

Учасники “Київської молоді” сприяли національному українському відродженню та вели пропаганду серед поміщиків про необхідність звільнити селян від кріпацтва [10]. Пропаганду своїх ідей гуртківці вели на основі євангельських заповідей [11, 120].

На своїх засіданнях гуртківці обговорювали майбутнє України, розглядали ідеї французьких філософів-утопістів Сен-Сімона, Фур'є, чехословацьких пропагандистів панславізму Яна Колара, Павла Шафарика, Вацлава Ганки. Проте вийти за межі свого гуртка у пропагандистській діяльності члени “Київської молоді” так і не змогли [10].

Наведені факти свідчать про те, що на Україні назріли умови для утворення таємного товариства з широкими політичними завданнями.

Діяльність Кирило-Мефодіївського товариства (1846–1847) знаменувала початок наступного, різночинсько-народницького, етапу в формуванні і розвитку української національної свідомості. Остання, як і весь український національний рух цього часу, дедалі більше політизується, і це розуміло царське самодержавство [12, 9].

Ініціаторами створення братства виступили М. І. Костомаров, М. І. Гулак, В. М. Білозерський, О. В. Маркович, П. О. Куліш. У квітні 1846 року членом Кирило-Мефодіївського братства став Т. Г. Шевченко.

У братстві було 12 безпосередніх учасників: М. І. Гулак (чиновник канцелярії генерал-губернатора), М. І. Костомаров (старший учитель історії І Київської гімназії), В. М. Білозерський (студент Київського університету), Т. Г. Шевченко (поет і художник), О. В. Маркович (студент Київського університету), П. О. Куліш (письменник), І. Я. Посяда (студент Київського університету), О. О. Навроцький (студент Київського університету), Г. В. Андрузький (студент Київського університету), М. І. Савич (вихованець Харківського університету), Д. П. Пильчиков (викладав історію в Полтавсько-

му кадетському корпусі) і О. Д. Тулуб (студент Київського університету) [9, 180].

У роботі товариства брали участь 26 професорів та викладачів навчальних закладів, 11 студентів, 26 чиновників, художників, артистів, видавців, лікарів, юристів, 24 помічники або члени їх сімей [13].

До товариства входили представники різних станів: дрібномаєткові та безмаєткові дворяни, міщани та селяни. Різничинний склад визначив і демократичну програму кирило-мефодіївців [9, 181].

Вони критично ставилися до теорії офіційної народності: заперечували такі її засади, як самодержавство та народність, і на християнських принципах прагнули перебудувати суспільство [14, 26].

Політична програма Кирило-Мефодіївського товариства викладена у “Книзі буття українського народу” і “Статуті Слов’янського товариства св. Кирила і Мефодія”, у відозвах “До братів-українців”, “До братів-росіян”, “До братів-поляків”, записках В. М. Білозерського (про освіту), М. І. Савича (про емансипацію жінок), М. І. Костомарова (про об’єднання слов’янських народів) та інших документах [15, 45].

Головними вимогами членів товариства були: скасування кріпацтва і станів, визволення слов’янських народів, створення федерації “Союз слов’янських республік”. Усім народам гарантувалося право національної самостійності, вільного розвитку своєї мови, культури виходу з федерації. Верховним органом союзу мав стати Слов’янський собор, до складу якого увійшли б представники кожної країни. Підкреслювалося, що український народ своєю самовідданою боротьбою за волю має стати прикладом для інших поневолених націй [15, 45].

Безумовно, положення програмних документів жодним чином не впліталися в теорію офіційної народності, навпаки, вони суперечили її засадам. Кирило-мефодіївці в першу чергу виступали за знищення самодержавства і встановлення демократичної республіки, за рівність і свободу народів. Вони не визнавали офіційного тлумачення “народності” як єдності царя і народу, а ознаками справжньої народності вважали мову і культуру і виступали активними борцями за їх розвиток і утвердження [14, 38].

Братство проіснувало 14 місяців. Організацію було розкрито властями за доносом студента Київського університету О. Петрова наприкінці березня — на початку квітня 1847 року. До 30 травня у Петербурзі над кирило-мефодіївцями тривало слідство, внаслідок чого

їх було кинуте до в'язниць або заслано у віддалені губернії під нагляд поліції [15, 46].

Кирило-Мефодіївське братство стало першою в Україні організацією політичного спрямування. Його діяльність стала знаменням того, що українська інтелігенція переходила від суто культурницького до політичного етапу національних змагань за власну державність [15, 46].

Високо оцінив діяльність прогресивної української інтелігенції 1840-х років великий український історик М. Грушевський. Він писав, що тоді в Києві зібралися “найбільші люди тодішньої України — найвизначніші талантом і високими мислями про відродження свого народу, провідні гадки Кирило-Мефодіївського товариства залишили глибокий слід в діяльності братчиків, пішли широко в громадянство, стали основою пізнішого українського руху” [14, 42].

Після розгрому Кирило-Мефодіївського товариства на Україні наступила жорстка реакція царського уряду, яка на тривалий час загальмувала подальшу участь української різночинної інтелігенції в національному відродженні. На початку 1960-х років основні члени товариства, після покарань, згуртувалися навколо Петербурзької громади із зовсім іншими цілями розгортання українського національного відродження.

Після Кримської війни (1853–1856), яка для Російської імперії завершилася поразкою, в Харківському університеті було створено чергове таємне товариство. За свідченням П. Завадського, до складу товариства спочатку входило вісім чоловік:

Я. Н. Бекман, походив з дворян Полтавської губернії [16, 30]. М. Д. Муравський, виходець з дворян [16, 33]. П. С. Єфименко, з військової родини. Вступив на юридичний факультет [16, 36]. П. Р. Завадський був сином сільського священика. У 1855 році вступив до Харківського ветеринарного інституту, а в наступному році перевівся до університету [16, 36–37]. О. А. Тищинський, виходець з сім'ї військових, після закінчення гімназії в Чернігові в 1856 році вступив до Харківського ветеринарного інституту, потім перевівся до університету [16, 38]. В. В. Івков за походженням дворянин. У 1853 році закінчив гімназію в Ставрополі, потім вступив до Московського університету, звідки в наступному році перейшов до Харківського університету [16, 38]. К. О. Хлопов був сином відставного

штаб-ротмістра, після закінчення приватного навчального закладу в Харкові, вступив у 1855 році до університету [16, 39].

В. О. Португалов, єврей за походженням, син купця з м. Лубни, після закінчення в 1854 році полтавської гімназії, вступив на медичний факультет Харківського університету [16, 39].

Харківське таємне товариство діяло до листопада 1856 року [16, 40].

13 листопада 1856 року відбулося злиття цього таємного товариства з “пасквільним комітетом”. Членами цього “комітету” були брати Микола та Віктор Раєвські, брати Олексій та Євген Маркови та Микола Абаза. Усі вони були студентами фізико-математичного факультету [16, 40]. Належали вони до багатих, аристократичних родин [16, 41].

Програма Харківського таємного товариства була об’ємною, але недостатньо чіткою. Основні її положення зводилися до ліквідації кріпацтва та самодержавства, а також до проголошення республіки. Ці ідеї знайшли відображення у ряді документів — відозвах, статтях, прокламаціях та листах [17, 68].

Члени товариства підтримували зв’язок із О. Герценом, публікувались в його виданнях. Харківське таємне товариство одним з своїх завдань вважало розповсюдження творів Т. Шевченка, М. Чернишевського, О. І. Герцена та М. П. Огарьова, які друкувалися в “Колоколі” та альманахах “Полярная звезда”, “Голос из России” [17, 71].

На початку 1860 року товариство викрили, його 22 члени були заарештовані. Слідство велось у Харкові, а потім — у Петербурзі. Заарештовані зуміли переконати слідчих, що товариство припинило свою діяльність ще в 1857 році, і справу вирішили в адміністративному прядку. 5 чоловік засновників відправили на заслання, інші зазнали осуду або були виправдані.

На початку 1860 року частина членів цього товариства приєдналася до українських громад (П. Єфименко, О. Тищинський), інші увійшли до складу загальноросійської таємної революційно-демократичної організації “Земля і воля” (Я. Бекман, С. Римаренко, М. Муравський, В. Португалов).

У 40–50-х роках XIX століття в українському національному відродженні яскраво проявляються риси політизації, які зусиллями царизму були подолані у наступні 60-ті роки XIX століття.

Література

1. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: В 2 т. — Т. 1. — К., 1994.
2. Добрянський М. Д. Україна і Росія. Історичні нариси на теми російського імперіалізму. — Львів; Краків; Париж, 1993.
3. Плехов В. Н. Террор. Попытка осмысления артефакта Земной цивилизации (Опыт исторического исследования). Т. 1. — К., 2004.
4. Капшелер А. Українсько-російські стосунки у ХІХ ст.: гіпотези і відкриті питання // Другий міжнародний конгрес україністів: доповіді і повідомлення. Історія. Ч. 1. — Львів, 1994.
5. Кравченко В. До проблеми українсько-російських культурних взаємин періоду національного відродження (перша половина ХІХ ст.) // Другий міжнародний конгрес україністів: доповіді і повідомлення. Історія. Ч. 1. — Львів, 1994.
6. Исторический вестник. — 1890. — № 4-6.
7. Дело петрашевцев. Т. 3. — М. — Л., 1951.
8. Україна. — Кн. 3. — 1924.
9. Сергієнко Г. Я. Суспільно-політичний рух на Україні після повстання декабристів (1826–1850). — К., 1971.
10. Сарбей В. Г. Національне відродження України. — К., 1999.
11. Реєнт О. П. Україна в імперську добу (ХІХ — початок ХХ ст.). — К., 2003.
12. Сарбей В. Г. Етапи формування української національної свідомості (кінець ХVІІІ — початок ХХ ст.) // УІЖ. — 1993. — № 7-8.
13. Міяковський В. Люди сорокових років (кирило-мефодіївці в їх листуванні) // За сто літ. — Кн. 2. — 1928.
14. Рудик П. А. Роль інтелігенції в національно-культурному відродженні України. — К., 2003.
15. Тисяча років української суспільно-політичної думки: У 9 т. — Т. 5. кн. 1 (ХІХ ст.). — К., 2001.
16. Козьмин Б. Харьковские заговорщики 1856–1858 гг. — Харьков. Б. г.
17. Марахов Г. И. Социально-политическая борьба на Украине в 50–60-е годы ХІХ века. — К., 1981.

А. І. Скрипник

Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова

ВИХОВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПОЛІТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ

За умови трансформаційних процесів сучасної України на авансцену вітчизняної історії вступає нова генерація, яка діє в середовищі політичної свободи і конкуренції. Це закономірне явище актуалізує проблему сприйняття нею цивілізаційних гуманістичних цінностей людства в сфері політичного життя.